

А.А. Залізняк

МЕЗОЛІТ ЛІСОСТЕПУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена мезоліту одних з найменш вивчених у цьому аспекті регіонів України — лісостепового Подніпров'я та Побужжя. Нові матеріали дають автору змогу окреслити два головні етапи культурно-історичного розвитку Центральної України в ранньому голоцені.

Картографування мезолітичних пам'яток свідчить про їх нерівномірне поширення на території України. Значна їх концентрація спостерігається в низинних регіонах — у Поліссі, Північно-Західному Надчорномор'ї, долині Сіверського Дінця, а також у Кримських горах та Надпоріжжі. У середній, лісостеповій, смузі України від Карпат до Харківщини відомі лише поодинокі стоянки. Схоже, лесові плато з вузькими й глибокими долинами були не надто принадливими для мезолітичних мисливців. Крім того, густа рослинність, що покриває родючі чорноземи українського лісостепу, не сприяє утворенню відслонень, що утруднює пошуки мезолітичних пам'яток.

Лісостепове Подніпров'я та Побужжя затиснуті між двома різними природно-ландшафтними зонами. На півночі це покрита лісом Поліська низовина, а на півдні — степове Надчорномор'я. Полісся входило до балтійської зони мезоліту, представленій специфічними культурними спільнотами (культури Лінгбі, Свідер, Красносілля, Кудлаївка, Яніславиця, Пісочний Рів). Надчорноморській провінції мезоліту властиві культурні явища, що тяжіють до степового півдня Східної Європи, Подунав'я, Балкан, Середземномор'я (культури Кукрек, Гребеники, Шан-Коба, Мурзак-Коба).

Південна межа Полісся проходить приблизно по лінії Житомир — Київ. Проте поліські низинні ландшафти долиною Дніпра заходять далеко на південь у лісостеп — до гирла Трубежу і навіть до Кременчука. Це сприяло просуванню поліських мезолітичних мисливців уздовж Дніпра на південь. Свідченням цього процесу є стоянки кудлаївської культури на р. Стугна (Ташенки) і Трубіж (Селище, Коржі), а також поява класичних яніславицьких вістер на стоянках Надпоріжжя (Ігрень 8, Кізлевий 5, Сурський та ін.).

На півдні лісостеп Центральної України межував зі степом по лінії Балта—Кіровоград—Дніпропетровськ. Наявність у лісостеповому Подніпров'ї стоянок кукрецької культури (Велика Андрусівка, Мала Перещепина, Добрянка та ін.) свідчить про рух у лісостепову зону степовиків-кукрекців.

У статті розглянуто природно-географічний регіон лісостепового Подніпров'я та Побужжя, який знаходиться в адміністративних межах Черкаської області та прилеглих до неї районів Київщини, Полтавщини, Кіровоградщини і Вінниччини. В окресленій центральній частині лісостепової України на межі XX—XXI ст. було відкрито, досліджено і введено до наукового обігу кілька виразних пам'яток, що значно поліпшило джерельну базу мезоліту та раннього неоліту регіону. До неї входять такі яскраві стоянки, як Загай I ¹, В'язівок 4А ², Дніпровець ³, Велика Андрусівка ⁴, Кінецьпіль ⁵, Мала Перещепина ⁶, Добрянка ⁷ (рис. 1). Суттєве поповнення джерельної бази мезоліту лісостепового Подніпров'я дає підстави для спроби реконструкції культурно-історичних процесів у регіоні в мезоліті та на початкових етапах неоліту.

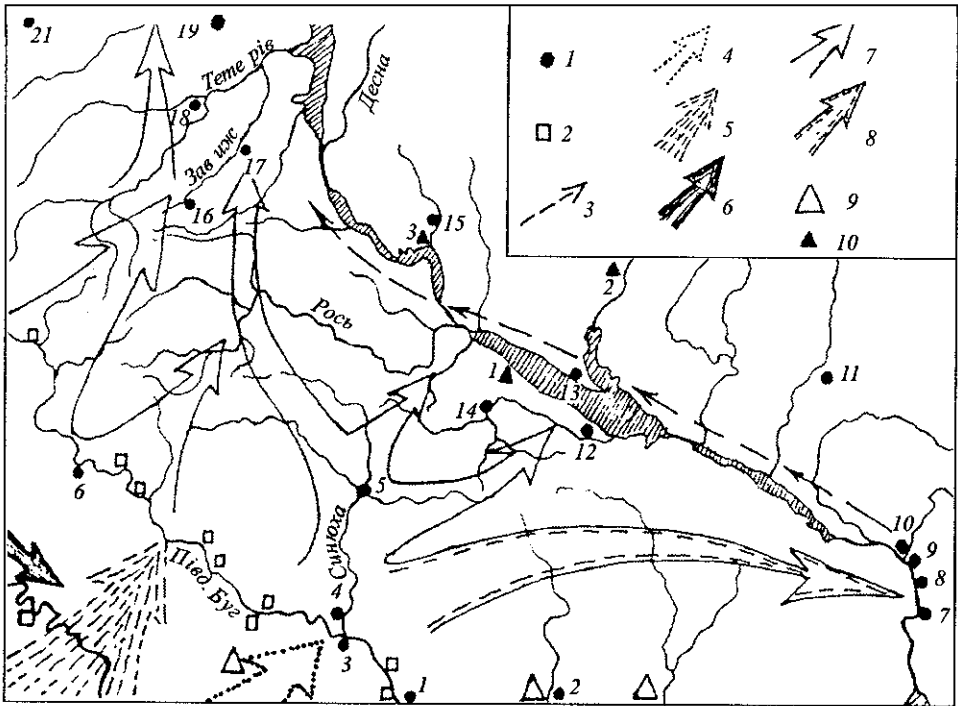

Рис. 1. Пам'ятки мезоліту та неоліту і міграційні потоки на Правобережній Україні на межі мезоліту та неоліту: 1 — стоянки з кукрецьким крем'яним інвентарем (цифри на схемі: 1 — Абузова Балка, 2 — Сагайдак I, 3 — Кінецьпіль, 4 — Синюхин Брід, 5 — Добрянка, 6 — Гвоздьове, 7 — о-в Кізлевий, 8 — о-в Сурський, 9 — Ігрень 8, 10 — Попів Мис, 11 — Мала Перещепина, 12 — Велика Андрусівка, 13 — Чапайка, 14 — Юрова Гора, 15 — Борщів, 16 — Лазарівка, 17 — Бородянка ЗВ, 18 — Тетерів III, 19 — Прибір 7А, 20 — Крушники, 21 — Корма); 2 — буго-дністровські поселення; 3 — напрямок просування кукрецького населення, за В.М. Даниленком; 4 — міграція гребениківського населення; 5 — міграція лютності культур кріш та кукутени; 6 — міграція носіїв культури лінійно-стрічкової кераміки; 7 — напрямки переселення кукрецького та буго-дністровського населення; 8 — міграція буго-дністровського населення у Надпоріжжя; 9 — північні стоянки гребениківської культури; 10 — стоянки в'язівцького варіанта зимівниківської культури (1 — Дніпровець, 2 — В'язівок 4А, 3 — Загай 1)

Перелічені стоянки належать до двох культур мезоліту України — зимівниківської (Загай I, В'язівок 4А, Дніпровець) та кукрецької (усі інші). Перша з них розвивалася у регіоні в ранньому мезоліті, а друга — наприкінці мезоліту та в ранньому неоліті.

На малодосліджений початковий період мезоліту Середнього Подніпров'я проливають світло матеріали місцезнаходження стоянки Дніпровець, а на культурно-історичний процес у переднеолітичний період — кукрецький комплекс Добрянки.

Стоянка Дніпровець і ранній мезоліт Середнього Подніпров'я

Місцезнаходження мезолітичного крем'я біля дитячого табору відпочинку «Дніпровець» на північно-західній околиці Черкас виявив у 1993 р. лаборант Черкаської лісостепової експедиції А.В. Деткін⁸. Культурний шар стоянки не зберігся. Кремені збирали на поверхні пісків, що перевівалися вітром. Крім першовідкривача підйомний матеріал збирали протягом 1998—2003 рр. М.П. і Л.Г. Сиволапи. Тому крем'яні вироби зі стоянки Дніпровець належать різним власникам у Черкасах. У приватній колекції А.В. Деткіна зберігається 318 кременів, у Черкаському обласному краєзнавчому музеї — 80 знахідок, у Черкаському археологічному музеї Середньої Наддніпрянщини при Черкаському університеті — 510 оброблених людиною кременів. На жовтень 2003 р. була зібрана репрезентативна ко-

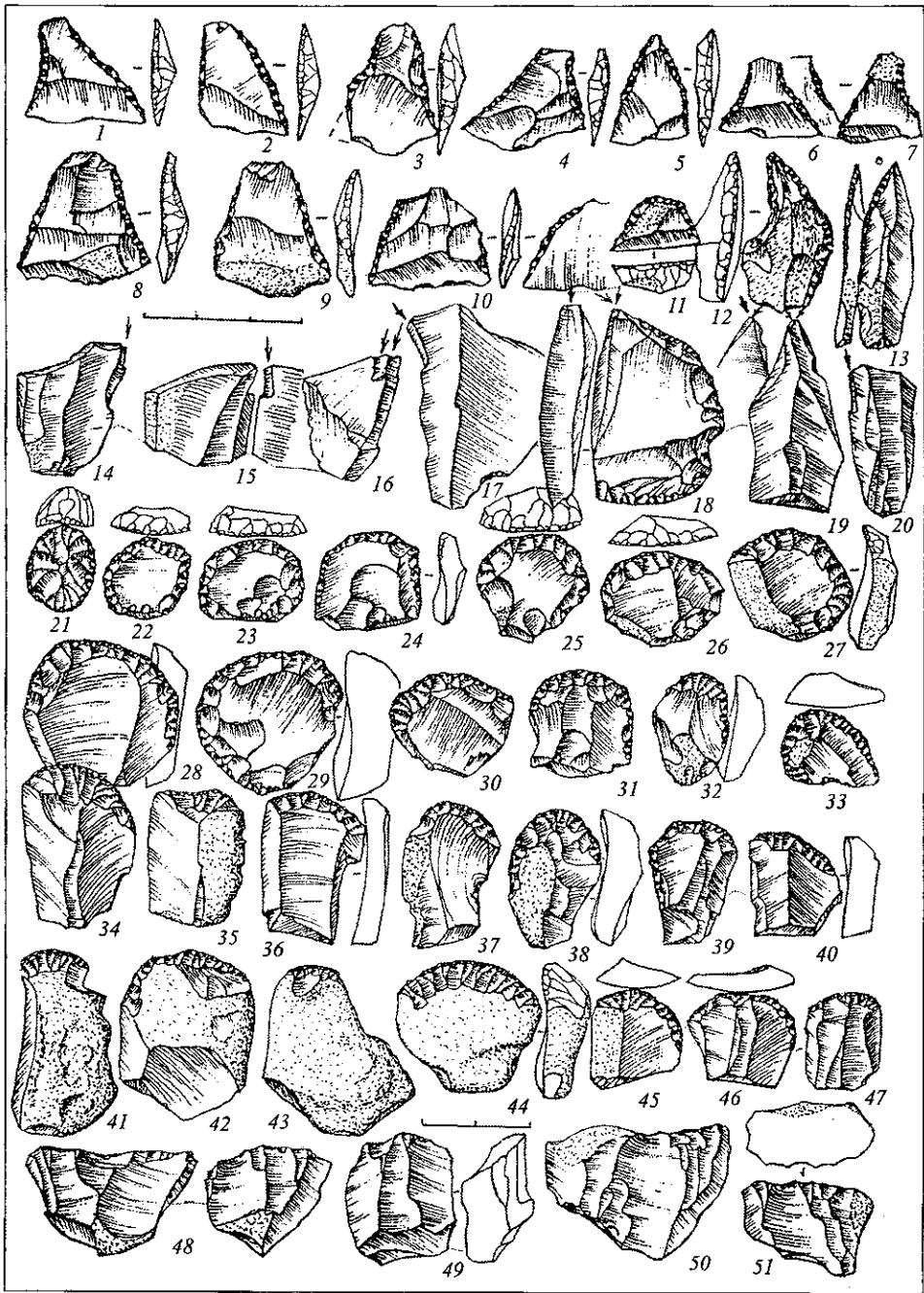

Рис. 2. Стоянка Дніпровець. Крем'яний інвентар

лекція знахідок мезолітичного кременю, загальна кількість яких сягнула 908, у тому числі 113 із вторинною обробкою (рис. 2).

З урахуванням нечисленності відомих науці мезолітичних матеріалів з Черкаської Наддніпрянщини колекція набуває важливого значення для розуміння культурно-історичних процесів, що відбувалися в лісостепях Центральної України в мезоліті. Тому нещодавно колекцію було видано в повному обсязі⁹.

Для виготовлення знарядь на стоянці використовували напівпрозорий кремій темно-сірого, іноді майже чорного кольору з дрібними світло-сірими включеннями. Велика кількість дрібних гальок такої сировини трапляється в піску разом з розколотим кременем. Первинні родовища такого матеріалу відомі за 60 км вище по Дніпру північніше Канева.

Головним типом нуклеусів стоянки є дрібні, досить спрацьовані, багатоплощинні ядра для аморфних відщепів. Знайдені одно- та двоплощинні нуклеуси для відщепів неправильної форми, які були основним типом заготовок знарядь (рис. 2, 48—51).

Дуже нечисленні пластинчасті сколи (усього 36) мають неправильні обриси і нерегулярне огранювання. На пластинчастих заготовках виготовлено усього 20 знарядь.

Виробів із вторинною обробкою у колекції стоянки Дніпровець усього 113, що становить 12,8 % усіх кременів. Висока питома вага ретушованих знарядь свідчить про певний дефіцит крем'яної сировини на стоянці.

На пам'ятці знайдено 10 високих грубих трапецій, половина з яких має асиметричну форму (рис. 2, 1—10). Більшість із них виготовлені з уламків відщепів крутим ретушуванням сторін, які часто мають увігнуту форму. У колекції є один дрібний, але масивний сегментоподібний мікроліт (рис. 2, 11) і ланцет з опукло ретушованим вістрям та зрізаною ретушшю базальною частиною (рис. 2, 13).

Скребачки — найчисленніше знаряддя збірки. Їх у колекції 61, що становить близько 57 % виробів із вторинною обробкою. Переважна більшість виготовлена з відщепів. Найбільш виразними серіями представлені округлі — 9 екз. (рис. 2, 21—26, 29) та підокруглі — 11 екз. (рис. 2, 27, 28, 30—33), з них 20 % мають високий профіль (рис. 2, 21, 25, 29). Досить численні скребачки кінцеві на відщепях неправильної форми — 21 екз. (рис. 2, 34—45). Поодинокими екземплярами представлені кінцеві на уламках грубих пластин (рис. 2, 46, 47), з яких одна подвійна.

Різців знайдено 19 (15 % знарядь). Більшість із них кутові на уламках грубих пластин і на відщепях (рис. 2, 14—17, 20). Менш численні серединні (рис. 2, 18, 19). Бічний ретушний лише один.

У колекції є одна розвертка (рис. 2, 12). Ретушовані пластини, відщепи, скобелі нечисленні, випадкових обрисів.

Вироби з кременю місцезнаходження стоянки Дніпровець у перших публікаціях були зараховані до зимівниківської культури Лівобережної України¹⁰. Це визначення десятирічної давності підтвердив аналіз колекції, проведений в Інституті археології НАН України восени 2003 р. Знахідки зі стоянки Дніпровець мають найближчі паралелі в матеріалах стоянки В'язівок 4А, що розташована за 80 км на північний схід під Лубнами (рис. 1). Подібність настільки велика, що різниця не перевищує типолого-статистичної різниці між крем'яними комплексами з окремих жител стоянки В'язівок 4А¹¹. Колекції зазначених пам'яток поєднують однотипні аморфні нуклеуси для відщепів, дуже низький показник пластинчастості, ідентичний набір різців, скребачок, серед яких домінують підокруглі, округлі та кінцеві на неправильних відщепях, поодинокі розвертки. Дуже подібні й мікронабори стоянок, в яких панують грубі високі асиметричні трапеції з увігнутими бічними краями.

Матеріали стоянки В'язівка 4А відрізняються від знайдених на Дніпровці кількома досить великими обушковими ножами та їх уламками. У колекції Дніпровця є своєрідний ланцет (рис. 2, 13), подібного до якого немає в матеріалах В'язівка. Аналогічні ланцети та обушкові ножі добре представлені в комплексі Загай І з-під Переяславля. Ця колекція дуже нагадує матеріали зі стоянок Дніпровець й В'язівка 4А і за іншими показниками, зокрема за типологією скребачок, різців, нуклеусів¹². Хіба що трапеції Загаю І дещо вищі й симетричніші, а також наявні два видовжені сегменти, яких немає в комплексах стоянок В'язівок 4А і Дніпровець.

Отже, на західній периферії зимівниківської культури, пам'ятки якої відомі на територіях від Черкаського Подніпров'я та Надпоріжжя до Сіверського Дінця і навіть Дону, окреслюється своєрідна група пам'яток, яка отримала назву «тип В'язівок»¹³. Більш південним пам'яткам зимівниківської культури, стоянкам Сурський V у Надпоріжжі, Зимівникам та Сабівці на Сіверському Дінці, властиві симетричні трапеції, дещо вищий показник пластинчастості, домінування кінцевих скребачок і різців на грубих пластинах палеолітичного вигляду. Остання особливість надає згаданім пам'яткам типу Сабівка¹⁴ певної архаїчності. Тому більшість дослідників вважає їх давнішими за стоянки типу В'язівок Середнього Подніпров'я і попередньо датує кінцем дріасу III — пребореалом, тоді як стоянки типу В'язівок — пребореалом—бореалом.

Пам'ятки типу В'язівки мають певні паралелі в матеріалах ще однієї ранньомезолітичної культури лісової смуги Східної Європи — пісочнорівської¹⁵. На стоянках Середнього Подесення Пісочний Рів, Гридасове, Ком'ягіне разом з невластивими стоянкам типу В'язівки черешковими наконечниками та вістрями алтинівського типу поширені подібні до в'язівських асиметричні трапеції та обушкові ножі. Ці паралелі і насамперед характерні для пісочнорівської традиції асиметрію трапецій дослідники пояснюють контактами в'язівської людності Середнього Подніпров'я з пісочнорівською Подесення.

Отже, у ранньому мезоліті (пребореал, бореал) у лісостеповому Подніпров'ї мешкала людність, що полишила пам'ятки типу В'язівки зимівніківської культури. Судячи з фауністичних решток стоянки В'язівки 4А, в основі її господарства лежало полювання на таких лісових і степових тварин, як тур, благородний олень, кабан, бобер, кінь, доповнюване рибальством¹⁶.

Стоянка Добрянки

Важливу інформацію про заключний етап мезоліту Черкащини та про неолітизацію регіону дають матеріали стоянки Добрянки у Побужжі.

Групу стоянок на р. Тікич біля с. Добрянки Тальнівського р-ну Черкаської обл. відкрив у 1994 р. В.М. Степанчук¹⁷. У результаті досліджень стоянок Добрянки 1, 2, 3 у 2001 та 2003 рр. археологічною експедицією Києво-Могилянської академії під керівництвом Л.Л. Залізняка за участю М.Т. Товкайла, В.О. Манька, Ю.В. Кухарчука отримані виразні колекції кукрецького кременю, які проливають світло на культурно-історичні процеси, що відбувались у лісостеповому межиріччі Південного Бугу та Дніпра наприкінці мезоліту і на початку неоліту¹⁸. Особливо виразною і показовою є колекція стоянки Добрянки 1.

Стоянка розташована на порослому сосновим лісом піщаному мисі борової тераси р. Тікич висотою 6,4 м над рівнем річки. Культурні рештки залягали у темному гумусованому піску завтовшки 1 м, який був перекритий 20-сантиметровим шаром жовтого стерильного піску, навіяного вітром у ХХ ст. Хоча оброблені кремені, нечисленні уламки неолітичної кераміки, грудки червоної вохри траплялися в усій товщі гумусу, їх концентрація спостерігалася в середній частині гумусованого шару на глибині 40—70 см від його поверхні. Очевидно, не випадково посередині найбільш насиченого знахідками горизонту, на глибині 50—60 см, простежено шар плоских гранітних уламків, які утворювали своєрідну кам'яну вимостку у північно-західній частині розкопу. Схоже, вона фіксує рівень основного культурного шару пам'ятки. Цікаво, що на одному з плоских каменів у кв. К13 знайдено розвал неолітичного горщика. Цей факт, а також концентрація кукрецьких кременів у розкопі на рівні кам'яної вимостки свідчать на користь зв'язку неолітичної кераміки з основним крем'яним комплексом.

Крім згаданих плоских уламків діаметром до 0,5 м знайдено багато каменів розміром 12—16 см у поперечнику. Їх могли використовувати як важки до рибальських сіток і «кип'ятильники». Судячи зі слідів дії вогню, дрібні уламки граніту з'явилися внаслідок розтріскування обпалених вогнем більших каменів. Частину каменів завбільшки з кулак з оббитими ділянками, ймовірно, використовували як відбійники чи розтиральники. Деякі камені нагадували гранітні диски стоянок Надпоріжжя. Знайдено грубе гранітне знаряддя, що нагадувало сокиру з перехватом.

Розкопана площа досить насичена знахідками. Це дає підстави схилитися до думки, що пам'ятка виникла внаслідок багаторазового відвідування традиційної сезонної стоянки одним конкретним первісним колективом.

За два сезони досліджень на стоянці Добрянки 1 розкопано 75 м² площі стоянки. Добуто 8752 крем'яних виробів, у тому числі 612 ретушованих знарядь, що становить близько 7 % усіх кременів (рис. 3, 4).

Для виготовлення кам'яних знарядь мешканці стоянки використовували строкатий кремій сірих і різноманітних жовтих відтінків із вторинних моренних родовищ. За визначенням В.Ф. Петруня, переважна більшість крем'яної сировини стоянки походить із відкладів риської морени верхів'їв Тікичу та Південного Бугу. Найближчі відслонення такого кременю розташовані за 30—40 км угору по долині Гнилого Тікичу від Добрянки. Значною кількістю представлені відщепи і навіть пластини з кварциту. Показово, що мешканцям стоянки

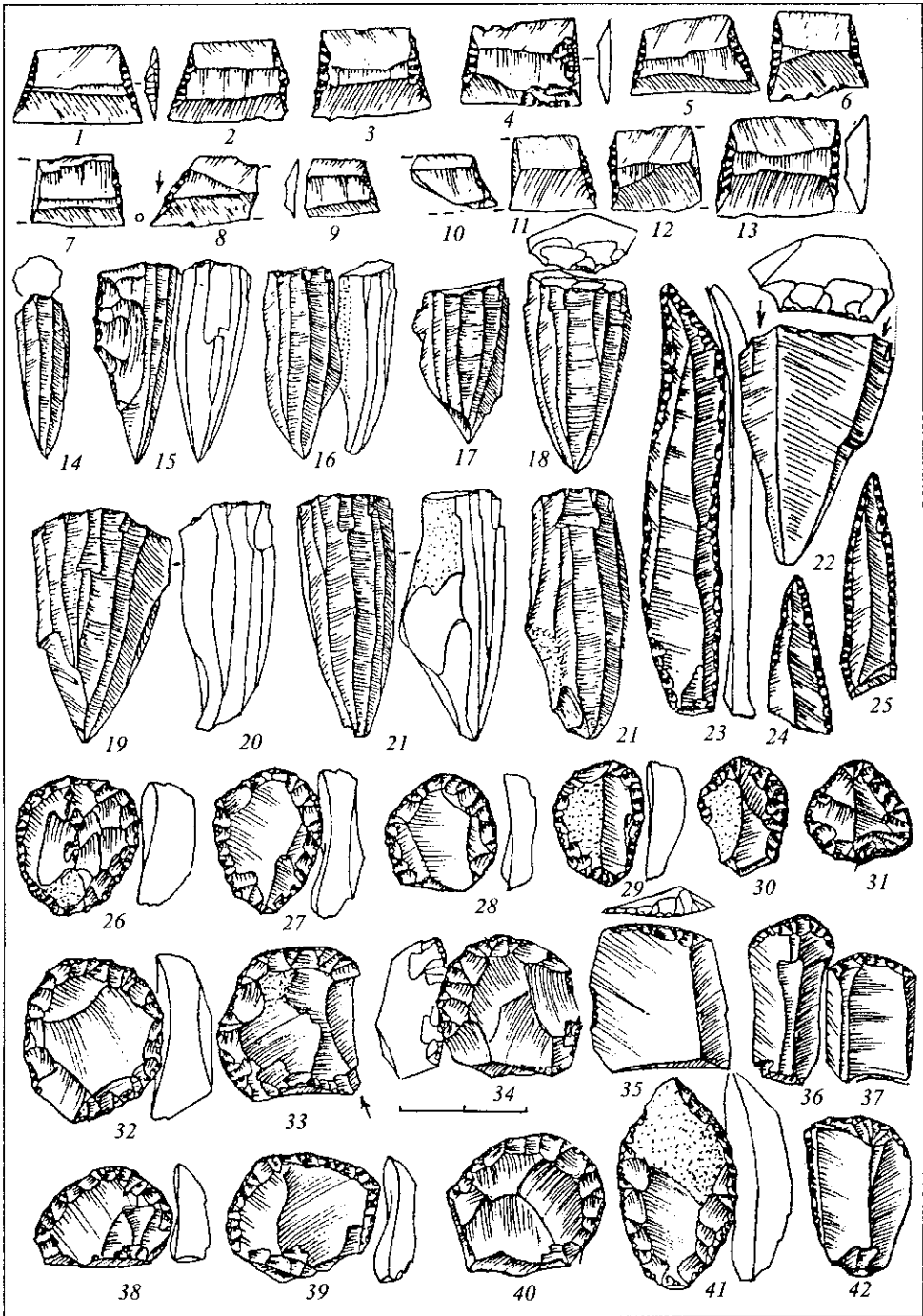

Рис. 3. Стоянка Добрянка. Трапезії, нуклеуси, свердла, різець, скребачки

ки було невідоме родовище значно якіснішого, порівняно з моренним, кременю, що знаходиться всього за 30—40 км на схід від стоянки у верхів'ях р. Велика Вись. Це дало підстави В.Ф. Петруню дійти висновку, що первісна людність стоянки прийшла на Тікич не з південного сходу.

Типовими для Добрянки нуклеусами є олівцеподібні (28 екз.), більшість яких має розмір від 2,5 до 3,5 см, а також ребро з поперечною підтескою на зворотному боці (рис. 3, 14—21). Є серія дископодібних та аморфних багатоплощинних ядрищ для відщепів, які використовували для виготовлення скребачок. Пооди-

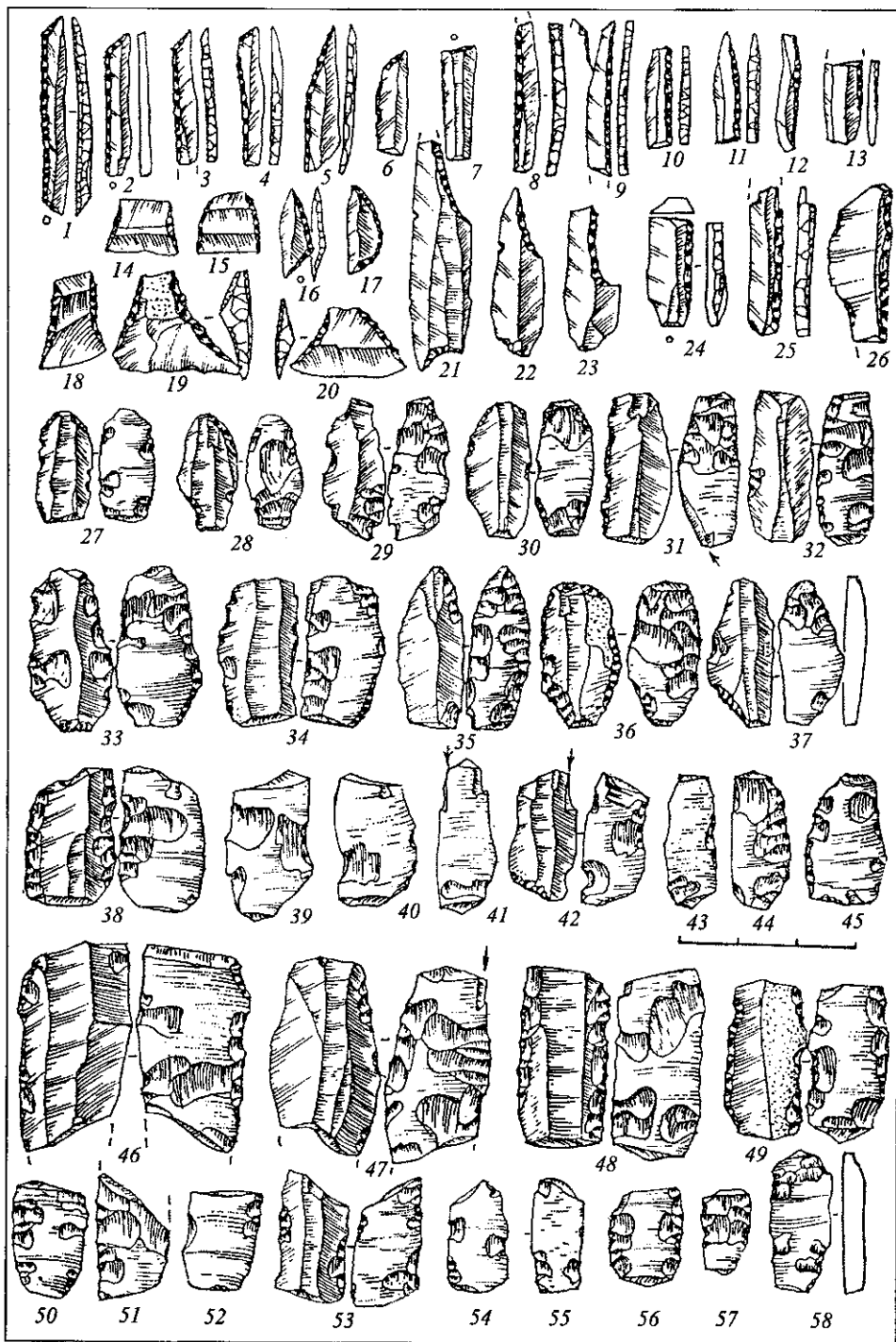

Рис. 4. Стоянка Добрянка. Мікроліти: кукрецькі вкладні, пластинки з притупленим краєм, трапеції, трикутники

нокими атиповими екземплярами представлені грубі підпризматичні нуклеуси та атипові однібічні сплюснені для досить великих пластин.

Кількість пластин, їх уламків, знарядь на пластинах (показник пластинчастості) становить близько 13 % усіх кременів. Переважна більшість пластин середні та дрібні, з правильним ограненням спинки, тонким вигнутим профілем. Очевидно, більшість із них зняті відтискним способом з олівцеподібних ядрищ.

Основу мікронабору комплексу складають 40 типових і 30 атипових кукрецьких вкладенів та їх уламків (рис. 4, 27—58). Виготовлені вони з перетинів досить масивних пластин. Мають характерне пласке підтісування черевця та кути заготовок, які зрізані ретушню або різцевими сколами на них.

З мікролітів відзначимо групу з 25 мікроткладенів з притупленим краєм (спинників) (рис. 4, 1—13, 24—26). Для них властиві крута ретуш, яка обрубус край мікропластинок і далеко заходить у тіло заготовки, а також досить значні розміри (рис. 4, 24—26), що надає комплексу певного архаїзму. З простих вістер і пластинок з притупленим краєм виділяються вістря, аналогічні до знайдених на стоянці Абузова Балка. Вони являють собою мікролітичні вкладені з притупленою спинкою, а також скошеним крутою ретушню одним або двома кінцями (рис. 4, 1—6). Знайдені пластини з косозрізаним ретушню кінцем (рис. 4, 21, 22), відламана голівка пластинки, що є характерним відходом виробництва мікроткладенів з притупленим краєм (рис. 4, 23), фатмакобинське вістря на мікропластинці зі зрізаним крутою ретушню відбивним горбком (рис. 4, 7).

У колекції кременю з Добрянки є 7 симетричних і 3 асиметричні середньовисокі трапеції з досить широких відтискних пластин (рис. 3, 1—13). Деякі з них мають досить полого ретушовані боки (рис. 3, 3, 13), а одна — ретуш, що трохи заходить на спинку (рис. 3, 4). Судячи з чотирьох інших уламків геометричних мікролітів, трапеції виготовляли на стоянці не тільки з широких, а й середньої ширини пластин (рис. 4, 14, 15). Один уламок трапеції виготовлений у техніці мікрорізця (рис. 3, 8). Ця колекція геометричних мікролітів загалом відповідає трапеційному набору гребениківської культури Одещини.

Зі знахідок, не притаманих кукрецьким комплексам, — 3 трапеції зимівниківського типу з виїмчастими боками, обробленими грубою крутою ретушню (рис. 4, 18—20), які мають найближчі аналогії в матеріалах стоянок Дніпровець під Черкасами та В'язівок 4а під Лубнами. Також є 2 дрібні трикутні (рис. 4, 16, 17), типові для пам'яток коморницької культури Польщі та Полісся.

У колекції є 9 свердел чи проколок, виготовлених з відносно масивних пластинок шляхом крутого ретушування їхніх кінців (рис. 3, 21—25) та 2 більш масивні розвертки.

Скребачки — найчисленніший інструмент зі знарядь пам'ятки — (333 екз.). Переважна більшість виготовлена з відщепів діаметром у середньому 1—3 см. Виразно представлені високі форми (рис. 3, 26, 32, 34), але більшість мають середньовисокій (рис. 3, 27—29) і навіть пологий (різальний) у профіль (рис. 3, 39) робочі краї. Виразними серіями представлені округлі та підокруглі форми (рис. 3, 26—34), у тому числі досить мініатюрні (рис. 3, 31). Найбільше різноманітних скребачок на відщепах неправильної форми та уламків скребачок (128 екз.). Відносно нечисленні кінцеві скребачки на відщепах і пластинах (рис. 3, 35—37, 42). Скребачок стрільчастих обрисів усього 8 (рис. 3, 41). Пологий (різальний) робочий край та стрільчаста форма вважаються ознаками неолітичного набору скребачок. Проте виразна серія високих округлих знарядь надає комплексу певного архаїзму. Загалом скребачки стоянки не виглядають надто пізніми і мають чіткі мезолітичні риси.

Різців у колекції стоянки Добрянки 65. З них вирізняється група знарядь кукрецького типу на масивних відщепах з плоским різцевим сколом з черевця. Часто вони дубльовані, подвійні і навіть потрійні. Представлені нуклеподібні, виямчаторетушні одинарні та подвійні різці — струги (рис. 5, 22). Є окремі екземпляри бічних ретушних різців на пластинах і на куті зламані пластини. Досить численні атипові різці на аморфних відщепах.

Наявні нечисленні пластини з суцільно ретушованими напівкрутою ретушню краями, яка місцями утворює виїмки-анкоші (рис. 3, 23). Подібні вироби є в матеріалах з Ігрени 8. Багато відщепів з ретушню та уламків знарядь.

Неолітична кераміка представлена загалом дрібними, мало орнаментованими уламками поганої збереженості. Черепки крихкі, у глині видно відбитки грубої рослинної домішки та графіту. Знайдений у кв. К13 розвал верхньої частини посудини належить великому горщику з вертикальними вінцями, діаметр його горловини близько 30 см. Судячи з фрагментів, посудини мали гостре дно. Із орнаментальних мотивів — перехреснені подвійні лінії, а також наколи, що відсту-

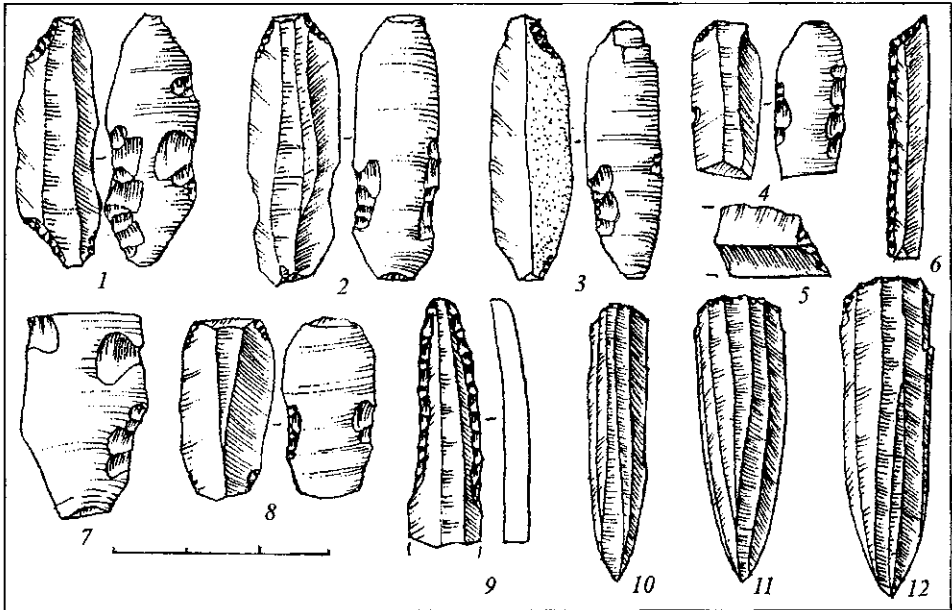

Рис. 5. Урочище Юрова Гора. Крем'яні вироби

пають протягнутим двозубим штампом. Кераміка Добрянки за орнаментациєю має певні паралелі у посуді самчинського етапу буго-дністровської культури.

Виразні серії олівцеподібних нуклеусів, численні типові кукрецькі вкладені, досить великі мікровкладені з ретушю, що обрублює край пластинки, округлі скребачки високої форми, різці кукрецького типу з плоскими різцевими сколами з боку черевця надають комплексу Добрянки досить архаїчного мезолітичного вигляду, і це дає змогу впевнено ідентифікувати його як достатньо типовий комплекс кукрецької культури. Асиметричні трапеції в'язівського типу (3 екз.) та дрібні коморницькі трикутники (2 екз.) свідчать про певні контакти кукрецьких з сусідами.

Разом з тим колекція кременю містить вироби, які морфологічно близькі до неолітичних. Це досить нечисленні скребачки стрільчастої форми (рис. 3, 41), кінцеві з ретушю на довгих краях (рис. 3, 42), з пологою (різальною) ретушшю (рис. 3, 39), середньовисокі симетричні трапеції з перетинів широких відтискних пластин (рис. 3, 1—13), дві з яких мають досить полого ретуш по боках. Виразні серії таких виробів походять з пізньонеолітичних стоянок Гард та Пугач у степовому Побужжі¹⁹. Висловлювалося припущення, що ці вироби разом з керамікою є пізнішою неолітичною домішкою до основного кукрецького комплексу. Не можна також виключати, що правильні трапеції та кераміка в Добрянці є слідами впливу на кукрецьких аборигенів Побужжя неолітичних мігрантів із Подунав'я²⁰.

Проблема неолітизації Подністров'я і Побужжя

Культурно-історичні процеси, що відбувалися на зламі мезоліту та неоліту в лісостепях Центральної України, були органічною частиною глобального процесу неолітизації Європи. Трапеції на перетинах правильних відтискних пластин Добрянки (рис. 3, 1—13) є характерним елементом протонеолітичної та неолітичної техніки обробки кременю, що в пізньому мезоліті була принесена з Балкано-Дунайського регіону. Крім згаданих правильних трапецій їй властива відтискна технологія кременеобробки, що зародилася на Близькому Сході і разом з першими неолітичними мігрантами у VIII—VII тис. до н. е. потрапила на Балкани²¹. Найдавніші її прояви відомі в докерамічному неоліті Фесалії (Аргіса, Протосескло, Неа Нікомедія). Ще до поширення кераміки ця технологія сягнула Подунав'я (Лепинський Вир), території Румунії (Рипічені, Извор), Подністров'я (Сороки, нижні шари). Археологічним відповідником перших протонеолітичних

мігрантів з південного заходу є безкерамічна гребениківська культура Одещини, у комплексах якої такі трапеції з перетинів правильних відтискних пластин утворюють великі серії²².

Прямі аналогії Гребеникам дають пам'ятки типу Раделичі 4 та Мишани 10 на верхньому Дністрі. Крем'яний інвентар останніх мало чим відрізняється від гребениківського, хіба що більшим поширенням кінцевих на пластинах скребачок і торцевих нуклеусів. Це явище під назвою безкерамічної фази сорокського неолітичного комплексу виділяв ще В.І. Маркевич²³, а після публікації матеріалів згаданих стоянок В.В. Коноплею²⁴ на них звернув увагу Д.Л. Гаскевич²⁵, який слідом за своїми попередниками небезпідставно вважає їх генетичною підосною дністровського варіанта буго-дністровської культури. Можна погодитися з дослідником, що цей верхньодністровський аналог гребениківської культури є місцевим проявом тієї самої протонеолітичної міграційної хвилі, що на початку VII тис. до н. е. котилася з Балкано-Дунайського регіону в Подністров'я і далі у басейн Південного Бугу²⁶, поширюючи відтискну техніку обробки кременю та правильні трапеції.

Цікаво, що майже на всіх гребениківських стоянках і в докерамічних шарах Сорок є кукрецька домашка. На нашу думку, вона свідчить, що перші протонеолітичні мігранти з Подунав'я застали у Північно-Західному Надчорномор'ї та Середньому Подністров'ї автохтонне кукрецьке населення²⁷.

Слідом за протонеолітичною гребениківською культурою на Правобережну Україну в VII—V тис. до н. е. котилися нові хвилі неолітичних мігрантів з Подунав'я — культури Криш, лінійно-стрічкової кераміки, Боян, Кукутені-Трипілля та ін. Під їх впливом на Правобережжі поширилися найдавніша кераміка та перші навички відтворювального господарства. Крем'яному інвентарю всіх цих неолітичних мігрантів, особливо на ранніх етапах, також властиві трапеції на широких відтискних пластинах. Справжній розквіт цієї технології спостерігається у VI тис. до н. е. у культурній спільноті Криш-Старчево (Куйна Туркулуї, Сахарівка тощо). Саме під цими впливами формувалася найдавніша неолітична культура України — буго-дністровська. Відносно пізні дати культури Криш дають підстави припускати можливість впливу на Подністров'я та Побужжя якоїсь давнішої ранньонеолітичної спільноти Подунав'я.

Отже, неолітизація басейну Південного Бугу, як відомо, сталася в умовах потужного балкано-дунайського впливу на місцевих мисливців і рибалок кукрецької культури²⁸. Згаданий тип трапецій в басейні Дністра та Південного Бугу є конкретним проявом такого впливу. На ранніх пам'ятках (Гребеники, Сорочи, Печера тощо) ці трапеції симетричні. Пізніше (Гард, Пугач, раннє Трипілля) вони набувають асиметричних, навіть ромбічних обрисів, а ретуш поступово стає пологою і часом заходить на спинку. Симетричні трапеції Добрянки відносно ранні і мають прямі аналогії у безкерамічній гребениківській культурі Північно-Західного Надчорномор'я.

Поява трапецій гребениківського типу на стоянках кукрецьких аборигенів Побужжя, імовірно, фіксує протонеолітичні впливи з південного заходу. Уперше в басейн Південного Бугу їх, здається, принесла ще наприкінці мезоліту гребениківська людність та уже згадуване населення, яке лишило на верхньому Дністрі пам'ятки типу Раделичі 4 та Мишани 10.

Кукрецька міграція

з Побужжя у Києво-Черкаське Подніпров'я

Найближчі аналогії кукрецькому крем'яному комплексу стоянки Добрянки є в зібраних на оранці матеріалах Абузової Балки, що розташована за 120 км південніше на Бузі²⁹. Проте на останній не знайдено ні кераміки, ні трапецій (за винятком 1 уламка на 1000 знарядь). Якщо відсутність кераміки ще можна якось пояснити руйнацією культурного шару, то трапеції не знайдені, на нашу думку, не випадково. Імовірно, комплекс Абузової Балки досить ранній і був полишений кукрецькими автохтонами Побужжя ще до проникнення сюди перших протонеолітичних балкано-дунайських мігрантів.

Можливо, Добрянку 1 з її близьким до Абузової Балки кукрецьким інвентарем мезолітичного типу належить до наступного історичного етапу, коли перші хвилі балкано-дунайських впливів (Гребеники, Раделичі, Криш?) докотилися до

Побужжя і місцеві кукрецькі мисливці та рибалки почали запозичувати перші неолітичні новації (трапеції, керамічний посуд). У такому разі Добрянка мала належати до найдавніших неолітичних пам'яток Побужжя. Її крем'яний інвентар дійсно виглядає архаїчніше за крем'яні вироби ранньої буго-дністровської стоянки Печера. Проте невелика колекція кераміки Добрянки має певні особливості, властиві кераміці розвиненого самчинського етапу буго-дністровської культури. Постає запитання: чи не є кераміка пізнішою домішкою до мезолітичного кукрецького комплексу, що несе риси впливу безкерамічної гребениківської культури чи пам'яток типу Раделичі?

Хоча така можливість не виключена, є певні аргументи на користь імовірності органічного зв'язку виразного кукрецького кременю з буго-дністровською керамікою самчинського типу. Мається на увазі гомогенний комплекс стоянок Лазарівка³⁰ та Крушники³¹ на Київщині, в яких кукрецький кремій органічно поєднується з окремими трапеціями та керамікою з самчинським орнаментом — подвійні хрестоподібні композиції, відбитки протягнутого двозубого штампа з двох боків краю вінця тощо. Отже, на розвиненій самчинській фазі буго-дністровської культури крем'яний інвентар ще зберігав виразні кукрецькі риси.

Таким чином, у яскравому кукрецькому комплексі Добрянки 1 наявні іншочкультурні вироби, які якщо не є механічною домішкою до основного комплексу, то відбивають якісь впливи сусідніх культур. Кераміка свідчить про вплив на кукрецький комплекс буго-дністровського неоліту, трапеції на перетинах правильних пластин — балкано-дунайської неолітичної технології обробки кременю, грубі асиметричні трапеції з увігнутими боками — в'язівських пам'яток, коморницькі трикутники — про вплив кудлаївської культури Полісся.

Тривалий демографічний тиск з південного заходу на аборигенів середнього Бугу та Синюхи спричинив постійний відтік автохтонного кукрецького населення у північно-східному напрямку (рис. 1). З VII до V тис. до н. е. все нові хвилі балкано-дунайських мігрантів котилися з південного заходу на Побужжя, витискаючи з Побужжя у Середнє Подніпров'я спочатку автохтонів кукрецьких, а потім людність посталої за їх участі, але під кришськими впливами буго-дністровської культури. Матеріали стоянки Добрянки на р. Тікич проливають світло на проблему проникнення носіїв кукрецьких і буго-дністровських неолітичних традицій у Києво-Черкаське Подніпров'я. Вони відкривають нові перспективи у вирішенні складних питань неолітизації цих територій.

Завдяки багаторічним дослідженням по нижній та середній течії Південного Бугу та його лівій притоці Інгулу окреслюється значний осередок мезолітичних і ранньонеолітичних стоянок з крем'яним інвентарем кукрецького типу — Абузова Балка, Гвоздьове, Кінецьпіль, Синюхін Брід, Сагайдак, Софіївка, Печера, Добрянки та ін. (рис. 1). Крем'яні вироби кукрецьких пам'яток Побужжя мають певну специфіку порівняно з кукрецькими колекціями з Надпоріжжя (Ігрень 8, Кізлевий, Шулаїв II, Сурський тощо) чи Середнього Подніпров'я (Фрумушика, Варварівка, Гура Кам'янка, Старі Бедражі). У Побужжі поширені мікровістря типу Абузова Балка (рис. 4, 7), мікропластинки з крутою ретушшю, що обрублює край заготовки, різці кукрецького типу з плоскими різцевими сколами та білатеральні виїмчаторетушні на відщеплах, тоді як властиві кукреку Надпоріжжя різці на куті зламані пластини та пластини з ретушшю досить нечисленні.

За цими параметрами кукрецькі комплекси Київщини Лазарівка, Крушники, Прибір 7А, Тетерів III, Завалівка, Бородянка ЗВ³² більше подібні до матеріалів з Південного Бугу, ніж з Надпоріжжя. До того ж, на трьох перших пам'ятках знайдені фрагменти кераміки, які дуже нагадують буго-дністровську на самчинському етапі розвитку.

Певна подібність цих комплексів до кукреку не Надпоріжжя, а Побужжя (Добрянки), а також знайдена на них кераміка з буго-дністровським, а не сурським орнаментом дають змогу говорити, що, швидше за все, кукрецька людність потрапила на Київщину не долиною Дніпра з Надпоріжжя, як вважав В.М. Даниленко, а з басейну Південного Бугу. Імовірно, переселенці переходили з верхнього Бугу у верхів'я річок Тетерів, Ірпінь та Здвиж, а далі — їх долинами у Київське Подніпров'я (рис. 1). Ще один можливий шлях на Полісся вів долиною

Синюхи, Гірського та Гнилого Тікичів на північ до верхів'їв Росі та Ірпеня. Це мезолітичне, а пізніше і ранньонеолітичне населення з кукрецьким кременем і буго-дністровською керамікою протягом VI—V тис. до н. е. рухалося у північному та північно-східному напрямках під тиском з Нижнього Подунав'я та Подністров'я протонеолітичної, а пізніше неолітичної людності культур Гребеники, Криш, ЛСК та Кукутені-Трипілля (рис. 1).

Особливо виразно кукрецькі та буго-дністровські впливи простежуються на півдні Київщини, тоді як на півночі Київського Полісся домінували місцеві яніславицькі традиції, незважаючи на проникнення кукрекців і в цей регіон³³. Під час неолітизації Київщини буго-дністровцями межа між кукрецьким півднем і яніславицькою північчю стабілізувалася приблизно по долині р. Тетерів. На південь від неї на кукрецько-буго-дністровській основі почала формуватися киево-черкаська група дніпро-донецької спільноти. На північний захід від р. Тетерів поширені пам'ятки німанської (волинської, за Г.В. Охріменком) неолітичної культури з яніславицьким кременем (Корма, Оболонь, Горки).

Осередок стоянок з кукрецьким крем'яним інвентарем окреслюється і в Черкаському Подніпров'ї (Велика Андрусівка, Юрова Гора, Чапаївка, Старосілля). Схоже, що кукрецьке населення у пізньому мезоліті просувалося сюди не стільки з півдня долиною Дніпра, як із заходу з басейну Синюхи вздовж р. Велика Вись та з долини р. Тікич на схід (рис. 1). Цим пояснюються певні паралелі кукрецьких матеріалів Черкаського Подніпров'я (Велика Андрусівка, Чапаївка) з бузькими.

Зокрема, такі паралелі демонструє колекція оброблених кременів, зібраних в урочищі Юрова Гора в Умані, в якій наявні 14 олівцеподібних нуклеусів (рис. 5, 10—12). Ще 5 правильних конічних ядер можна назвати перехідними до олівцеподібних. Знайдено 6 кукрецьких вкладенів (рис. 5, 1—4, 7, 8), абузівське вістря (рис. 5, 6), уламок трапезії (рис. 5, 5), два свердла (рис. 5, 9), пластини з ретушшою, округлі скребачки на відщепках. Кукрецький крем'яний комплекс з урочища Юрова Гора зберігається у фондах Національного історичного музею України в Києві.

Пізніше цим самим шляхом із середнього Бугу долиною Синюхи та її допливів на схід у долину Тясмину та Дніпра потрапила кераміка буго-дністровської культури (рис. 1). Ці неолітичні прибульці з Побужжя відіграли провідну роль у формуванні південної частини киево-черкаської культури.

На окрему увагу заслугоує питання проникнення буго-дністровських елементів у Надпоріжжя, адже кераміка сурської культури несе виразні сліди буго-дністровських впливів. Схоже, що проникнення буго-дністровців із середнього Бугу далеко на схід у Надпоріжжя сталося під тим же тиском хвиль неолітичних переселенців з Подністров'я. Очевидно, особливо велику роль у цих процесах відіграли лінійно-стрічковики, що у другій половині VI тис. до н. е. рухалися через верхню Віслу на південь Волині та в Подністров'я (рис. 1). Дещо пізніше рух пізніх буго-дністровців на схід стимулювала потужна міграція трипільців із середнього Дністра в лісостепове Побужжя.

Отже, у другій половині мезоліту в Черкаське Подніпров'я на зміну людності, яка лишила ранньомезолітичні пам'ятки типу В'язівок, просунулися носії кукрецьких традицій. Кукрекці — одна з найбільш рухливих груп мезолітичного населення України. Здається, кукрецька культура формувалася на зламі фінального палеоліту та мезоліту на традиціях степового епіграфету в надчорноморських та північнокримських степах³⁴. Досить рано кукрекці з'являються в Гірському Криму, де шари з кукрецькими матеріалами лежать над шпанськими і перекриті горизонтами мурзак-кобинської культури, яка датується бореалом та початком атлантикуму (стоянки Кукрек, Шан-Коба, Фатьма-Коба). Ранньоголоценова трансгресія Чорного моря змусила кукрекців мігрувати протягом мезоліту не тільки в Гірський Крим, а й долинами Дніпра, Інгульця, Південного Бугу на північ у Надпоріжжя та Середнє Побужжя. Тут вони зазнали тиску із заходу хвиль балкано-дунайських мігрантів (Гребеники, Раделичі, Криш, ЛСК, Трипілля), які різко стимулювали переселення кукрекців у північно-східному напрямку — у Київське Полісся, Черкаське Подніпров'я, Надпоріжжя (рис. 1).

Як зазначалося, крім версії проникнення кукрекців у Черкаське Подніпров'я з Побужжя існує інша — про заселення ними долини середнього Дніпра з Надпоріжжя.

Не відкидаючи думку В.М. Даниленка про можливість руху якоїсь частини кукурецьків з Надпоріжжя вгору по Дніпру, вважаємо, що поширення кукурецької крем'яної індустрії в Черкаському та Київському Правобережжі відбувалося переважно з Побужжя під тиском неолітичних мігрантів з південного заходу (рис. 1). На користь цього свідчить і поширення в цьому регіоні саме буго-дністровської, а не сурської кераміки. Кукурецькі комплекси між Бугом і Дніпром численні й виразні, до того ж, поширюються Правобережжям далеко на північ аж до гирла Прип'яті, тоді як на віддаленому від Бугу лівому березі Дніпра є поодинокі пам'ятки, які не трапляються північніше р. Трубіж, де знайдено усього два кукурецькі вкладені. За умови колонізації кукурецькими Середнього Подніпров'я за версією В.М. Даниленка з Надпоріжжя кукурецькі пам'ятки на лівому березі Дніпра були б численнішими.

Отже, стан джерел дає змогу говорити про дві головні фази розселення кукурецького населення на території України. На першій, в умовах ранньоголоценової трансгресії Чорного моря, кукурецькі зі степів Надчорномор'я і Північного Криму просунулися в Гірський Крим, а у північному напрямку — до Надпоріжжя, середньої течії Дністра та Південного Бугу. На другій, пізньомезолітичній, фазі, що припадає на ранній атлантикум, кукурецька людність Північно-Західного Надчорномор'я, Подністров'я та Побужжя зазнала тиску неолітичних мігрантів з Балкано-Дунайського регіону. Внаслідок цього абorigени південного заходу України разом з прибульцями з Подунав'я рухалися на північний схід, несучи з Побужжя у Києво-Черкаське Подніпров'я, крім характерних кукурецьких виробів з кременю, запозичені у балкано-дунайських мігрантів кераміку, характерну відтискну техніку обробки кременю, навички відтворювального господарства (рис. 1). Тому на початку атлантикуму зимівниківська людність з лісостепового Подніпров'я була витіснена кукурецькою.

Привертає увагу відсутність у матеріалах пам'яток типу В'язівок слідів будь-яких кукурецьких впливів. Наявності трьох в'язівочьких трапецій у кукурецькій колекції Добрянки замало для далекосяжних висновків. Інакше кажучи, археологічні матеріали не дають змоги відтворити характер контактів між в'язівочьким і більш пізнім кукурецьким населенням Черкащини. Можливо, це вдасться зробити у майбутньому з поповненням джерельної бази мезоліту Середнього Подніпров'я.

Отже, зміна ранньомезолітичного населення, яке лишило в Черкаському Подніпров'ї пам'ятки типу В'язівок, кукурецькою людністю сталася у другій половині мезоліту. Схоже, носії в'язівочьких традицій мешкали тут у пребореалі та бореалі, тобто у VIII—VII тис. до н. е. за некаліброваною шкалою, тоді як кукурецькі просунулися в регіон лише у другій половині мезоліту, на початку атлантикуму. Сталася це під тиском хвиль неолітичних мігрантів з Балкано-Дунайського регіону. Саме від них Києво-Черкаське Подніпров'я, за безпосередньої участю і посередництвом кукурецького населення Побужжя, отримало найдавнішу кераміку та перші навички відтворювального господарства.

¹ Савчук А.П. Новые мезолитические памятники в Среднем Поднепровье // СА. — 1975. — № 4. — С. 92—98; Залізняк Л.Л. Передісторія України X—V тис. до н. е. — К., 1998. — С. 156.

² Гавриленко І.М. Зимівниківська археологічна культура. — Полтава, 2000. — С. 128; Залізняк Л.Л., Гавриленко І.М. Зимівниківська археологічна культура Лівобережної України // Археологія. — 1996. — № 1. — С. 3—15; Залізняк Л.Л. Передісторія України X—V тис. до н. е. — К., 1998. — С. 152—155.

³ Десткін А.В. Поселення епохи пізнього мезоліту в Черкаському Подніпров'ї // Археологічні дослідження на Черкащині. — Черкаси, 1995. — С. 24—26; Залізняк Л.Л., Десткін А.В., Сиволап М.П. Мезолітична стоянка Дніпровець біля Черкас // Кам'яна доба. — К., 2004. — № 5.

⁴ Телегин Д.Я. Мезолит Левобережной Украины и его место в сложении днепро-донецкой неолитической культуры // МИА. — 1966. — 126. — С. 99, 100.

⁵ Фоменко В.М. Знахідки мезолітичного часу поблизу села Кінецьполь на Николаївщині // Археологія. — 1979. — 11. — С. 46—53.

⁶ Гаскевич Д.Л., Гавриленко І.М. До походження дніпро-донецького неоліту лісостепового Подніпров'я // Археологія. — 2000. — № 1.

⁷ Залізняк Л.Л. Дослідження кукурецької стоянки Добрянки на Черкащині // Археологічні дослідження в Україні 2001 р. — К., 2002. — С. 123—126; Залізняк Л.Л., Манько В.О. Стоянки кукурецької культури біля с. Добрянки на Черкащині // Кам'яна доба — К., 2004. — № 5.

⁸ Десткін А.В. Зазн. праця.

⁹ Залізняк Л.Л., Десткін А.В., Сиволап М.П. Зазн. праця.

- ¹⁰ *Деткін А.В.* Зазн. праця; *Залізник Л.Л.* Передісторія... — С. 144.
- ¹¹ *Залізник Л.Л., Гавриленко І.М.* Зазн. праця; *Гавриленко І.М.* Зазн. праця. — С. 32—42.
- ¹² *Залізник Л.Л.* Передісторія... — С. 156.
- ¹³ *Залізник Л.Л.* Фінальний палеоліт Лівобережної України // Археол. альманах. — 1994. — № 3. — С. 231—244; *Залізник Л.Л., Гавриленко І.М.* Зазн. праця.
- ¹⁴ *Манько В.А.* Финальнопалеолитический комплекс стоянки Сабовка 1 в Северо-Восточном Приазовье // Древности Подонцовья. — Луганск, 1997. — С. 11—26.
- ¹⁵ *Залізник Л.Л.* Деснянська мезолітична культура // Археологія. — 1984. — № 46. — С. 1—17; *Залізник Л.Л.* Культурно-хронологическая периодизация мезолита Новгород-Северского Полесья // Памятники каменного века Левобережной Украины. — К., 1986. — С. 74—142; *Він же.* Передісторія... — С. 145—150.
- ¹⁶ *Залізник Л.Л., Гавриленко І.М.* Мисливці ранньоголоценового лісостепу за матеріалами стоянки В'язівок 4А на Полтавщині // Археол. альманах. — 1995. — № 4. — С. 97—103.
- ¹⁷ *Степанчук В.Н.* Новые памятники мезолитического времени на юге Черкасской области // Археологічні відкриття в Україні 1994—1996. — К., 2000. — С. 145, 146.
- ¹⁸ *Залізник Л.Л.* Дослідження кукрецької стоянки Добрянки на Черкащині // Археологічні дослідження в Україні 2001 р. — К., 2002. — С. 123—126; *Залізник Л.Л., Манько В.О.* Зазн. праця.
- ¹⁹ *Товкайло М.Т.* Крем'яний інвентар пізньонеолітичних пам'яток степового Побужжя // Кам'яна доба України. — К., 2003. — Вип. 2. — С. 187—205.
- ²⁰ *Залізник Л.Л.* Дослідження кукрецької стоянки...
- ²¹ *Kozłowski J.* Stone industries and ceramic cultures in the neolithic // Chipped stone industries of the Early Farming cultures in Europe. — Warszawa, 1985. — P. 559—566; *Kozłowski S.K.* The Preneolithic base of the Early neolithic stone in Europe // Ibid. — P. 9—18.
- ²² *Залізник Л.Л.* Пізній мезоліт України // Археологія. — 1995. — № 4. — С. 6; *Він же.* Передісторія... — С. 183.
- ²³ *Маркевич В.И.* Буго-днестровская культура на территории Молдавии. — Кишинев, 1974.
- ²⁴ *Конопля В.* Дослідження пізньомезолітичного поселення Раделичі 4 // Археологічні дослідження на Львівщині у 1995 р. — Львів, 1996. — С. 18—22.
- ²⁵ *Гаскевич Д.Л.* Крем'яний інвентар неолітичних культур України: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — К., 2003. — 19 с.
- ²⁶ *Залізник Л.Л.* Пізній мезоліт України...; *Він же.* Передісторія... — С. 183, 213.
- ²⁷ *Там само.*
- ²⁸ *Даниленко В.Н.* Неолит Украины. — К., 1969. — С. 57—61; *Залізник Л.Л.* Передісторія... — С. 183.
- ²⁹ *Станко В.Н.* Основные особенности и хронология памятников мезолита степей Северного Причерноморья // КСИА АН СССР. — 1977. — Вып. 149. — С. 51; *Смольянинова С.П.* Палеолит и мезолит степного Побужья. — К., 1990. — С. 62—66.
- ³⁰ *Залізник Л.Л.* О влиянии северопричерноморской кукрекской мезолитической культуры на мезолит Полесья // Памятники древних культур Северного Причерноморья. — К., 1979. — С. 5—14.
- ³¹ *Залізник Л.Л., Балакін С.А., Охріменко Г.В.* Неолітичні поселення Корма 1 та Крушники на Житомирщині // Археологія. — 1987. — № 58. — С. 69—72; *Залізник Л.Л., Манько В.О.* Зазн. праця.
- ³² *Залізник Л.Л.* О влиянии... — С. 52, 61; *Залізник Л.Л., Балакін С.А., Охріменко Г.В.* Зазн. праця. — С. 69—72; *Залізник Л.Л.* Население Полесья в мезолите. — К., 1991. — С. 42—44;
- ³³ *Залізник Л.Л., Балакін С.А., Охріменко Г.В.* Зазн. праця. — С. 68.
- ³⁴ *Залізник Л.Л.* Ранній мезоліт України // Археологія. — 1995. — № 3. — С. 3—16; *Він же.* Передісторія... — С. 180.

Одержано 28.10.2003

Л.Л. Залізник

МЕЗОЛИТ ЛЕСОСТЕПИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ УКРАИНЫ

Статья посвящена мезолиту одного из наименее изученных в мезолитическом отношении регионов Украины — лесостепного Поднепровья и Побужья. Новые археологические материалы со стоянок Днепровец и Добрянка позволяют говорить о двух главных этапах культурно-исторического развития Центральной Украины в раннем голоцене — раннем вязовощком и позднем кукрещом. Автор приходит к выводу о неолитизации Киево-Черкасского Поднепровья кукрещким населением, которое переселялось из Побужья под давлением волн неолитических мигрантов из Балкано-Дунайского региона.

MESOLITHIC PERIOD IN THE FOREST-STEPPE ZONE
OF CENTRAL UKRAINE

The article is devoted to the Mesolithic Period in the least studied in this concern regions of Ukraine — the forest-steppe Dnieper River Region and the Bug River Region. New archaeological materials from the sites Dniprovets and Dobryanka make it possible to consider two main stages of cultural and historic development of Central Ukraine in the Early Holocene — Early Vyazovotskiy and the Late Kukretskiy Periods. The author comes to a conclusion that the population of the Kiev-Cherkasskoe Dnieper Region acquired some Neolithic features from the Kukretskoe population, which had migrated here from the Bug River Region pushed by the waves of the Neolithic immigrants from the Balkan-Danube Region.

Ю.П. Зайцев, В.І. Мордвінцева

ДО ІСТОРИЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОХОВАННЯ В НОГАЙЧИНСЬКОМУ КУРГАНІ

У статті подано аналіз набору особистих прикрас із Ногайчинського кургану, найбагатше поховання якого раніше датувалося другою половиною I — початком II ст. н. е., а нині зараховано до періоду першої половини — середини I ст. до н. е. На основі розгляду ювелірних виробів зроблено висновок, що цей комплект переважно був сформований в еллінському середовищі, а похована в кургані жінка могла бути однією з доньок Мітрідата VI Євпатора, яку видали заміж за варварського царя в 65 р. до н. е.

Поховання пізньоелліністичного часу в Ногайчинському кургані є найбагатшим комплексом у Криму сарматського часу¹. Ця пам'ятка вже багато років привертає увагу дослідників².

Свого часу О.В. Симоненко помістив поховання до групи пам'яток I — першої половини II ст. н. е.³ Воно було зіставлене з появою в степах Північного Причорномор'я могутнього союзу кочових племен, який сформувався в Середній Азії. Нові прибульці, яких пов'язують з аланами, принесли в сарматське середовище низку інновацій, у тому числі «бірюзово-золотавий» звіриний стиль⁴. Згідно з цією гіпотезою, речі «східного типу» з'явилися лише з другої половини I ст. н. е.⁵ В одній із новітніх праць цей погляд було уточнено: «Где-то в середині I в. н. е. на територію Северного Причерноморья ... перекочевала большая и сильная в военно-политическом отношении орда. В ее составе находились аорсы, но ... возглавляли ее аланы»⁶.

Проте ці висновки спиралися на неповну і неточну інформацію про Ногайчинський курган: багато речей з нього були невідомі або неправильно атрибутовані. Наприклад, скляну чашу О.В. Симоненко назвав червонолаковою⁷; зворотний бік гривни (важлива хронологічна ознака) — пласкою⁸; скляну гему визначив як сердолікову⁹; флаконами назвав поліхромну скляну намистину із золотими ковпачками¹⁰; крейдяну намистину-амулет із зооморфними закінченнями¹¹ та гольник¹²; фаянсову тарілку визначив як алебастрову¹³. До публікації через непорозуміння потрапили підвіски з іншого комплексу¹⁴. Крім того, короткий інформацію з приводу поховального обряду і конструкції курганного насипу було опубліковано лише в статті А.А. Щепинського німецькою мовою¹⁵.

Повна публікація комплексу дала змогу дещо по-іншому встановити хронологічні позиції цієї пам'ятки. Нині їх визначено в межах початку — першої половини I ст. до н. е.¹⁶ Підставою для такого датування слугували: червонолаковий унгвентарій, сіролощений гончарний глечик, срібний шароподібний кубок, стилістичні особливості гривни, срібні чаша та кілік, скляна чаша, характерні